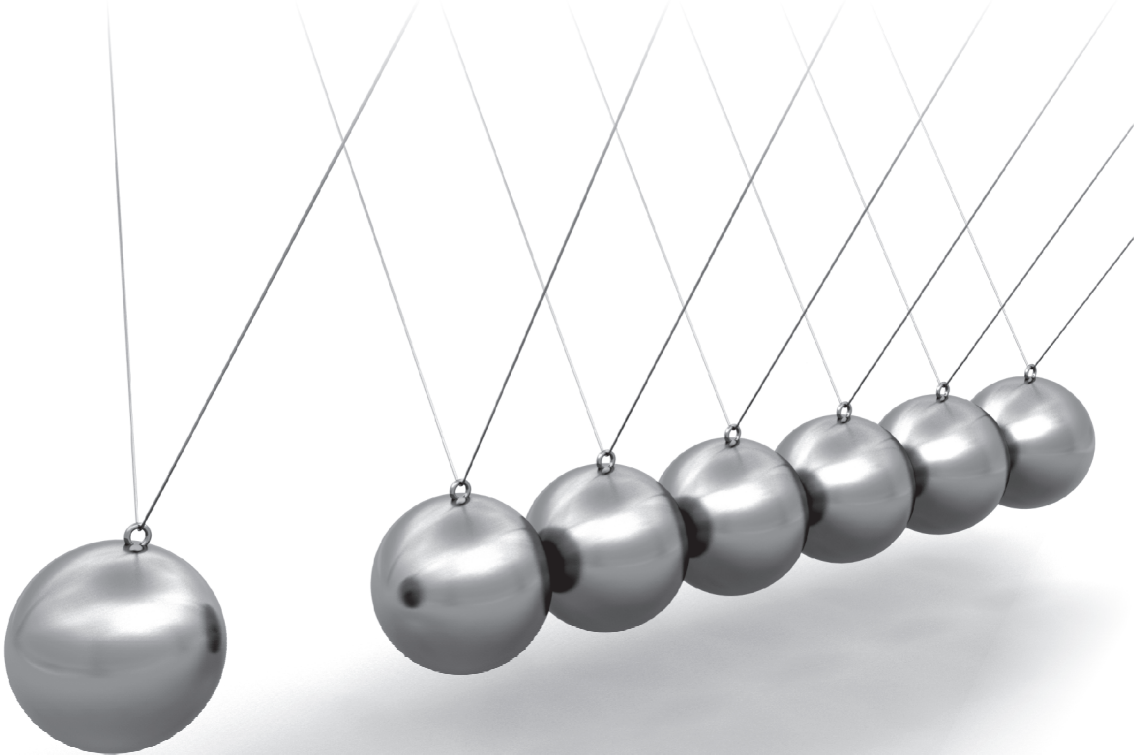

ЖИВОТ у кризним временима – андрагошки погледи

Шефика Алибабић (уредница)

Филозофски факултет, Универзитет у Београду | 2021

1838

ЖИВОТ У

**кризним временима –
андрагошки погледи**

Зборник радова

Шефика Алибабић (уредница)

Едиција *Човек и друштво у време кризе*

Живот у кризним временима – андрагошки погледи
Зборник радова
Др Шефика Алибабић, редовни професор (уредница)
Београд 2021.

Издавач
Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Чика Љубина 18–20, Београд 11000, Србија
www.f.bg.ac.rs

За издавача
Проф. др Миомир Деспотовић,
декан Филозофског факултета

Рецензенти
Др Милка Ољача, професор емеритус
Др Ранко Булатовић, редовни професор
Др Жељко Бралић, ванредни професор

Лектор
Јелена Лутров

Дизајн корица
Ивана Зорановић

Припрема за штампу
Досије студио, Београд

Штампа
ЈП Службени гласник, Београд

Тираж
200

ISBN 978-86-6427-169-1

Овај зборник је настао у оквиру научноистраживачког пројекта
Човек и друштво у време кризе, који финансира
Филозофски факултет Универзитета у Београду.

САДРЖАЈ

- 7 | *Шефика Алибабић*
Предговор
- 9 | *Шефика Алибабић*
Здравствена писменост: лек који се не купује
- 27 | *Вукашин Гроздић*
Дигитална писменост – потенцијални одговор
на изазове криза
- 43 | *Едгиса Кецај*
Улога образовања у превазилажењу стреса на послу
у време кризе
- 59 | *Бранислава Кнежић*
Брига о старијим особама у доба короне
- 75 | *Никола Коруџа*
Утопија и образовање наде у време кризе
- 91 | *Бојан Г. Љујић*
Онлајн образовање одраслих: када алтернатива
постане нужност
- 105 | *Маја Максимовић*
Учење са телом и о телу кроз лимиалност бола
- 123 | *Јован Миљковић*
Образовање и учење одраслих у легислативи као оквиру
за деловање у ванредним ситуацијама
- 139 | *Дубравка Михајловић*
Каријерно вођење и саветовање у условима појачаних
потреба и смањених могућности
- 155 | *Кристијинка Овесни*
Стратегије развоја људских ресурса у периоду
несигурности и кризе

- 171 | *Виолетта Орловић Ловрен*
Изазови еколошке кризе и одговори образовања –
перспективе студената Универзитета у Београду
- 187 | *Александра Пејајовић*
Живот као превазилажење криза учењем
- 203 | *Катјарина Појовић*
Образовање одраслих и ковид-19 –
Унеско и глобални трендови

ПРЕДГОВОР

Филозофски факултет Универзитета у Београду иницирао је низ истраживачких пројеката с намером да се сагледају изазови и могућа решења с којима се суочавају човек и друштво у временима свеколике кризе, а посебно актуелне пандемијске кризе, изазване вирусом ковид-19. У оквиру ове иницијативе реализован је и пројекат под називом *Животи у кризним временима – андрагошки погледи*. Овај пројекат, који је окупио наставнике и сараднике Студијске групе за андрагогију, реализован је с циљем истраживања различитих проблема и питања учења и образовања одраслих којима обилује живот (лични и професионални) у временима здравствене, економске, еколошке кризе.

Резултати теоријских и емпиријских истраживања, насталих у оквиру овог пројекта, изложени су у тематском зборнику под називом *Животи у кризним временима – андрагошки погледи*. Структуру Зборника чини 13 ауторских радова који обрађују широк спектар проблема као што су улога и значај писмености одраслих у пандемијској кризи, посебно здравствене и дигиталне, могућности превазилажења криза различитим врстама учења и образовања одраслих, андрагошки погледи на старе особе у доба пандемије, легислативни оквири за образовно деловање у ванредним ситуацијама, глобални трендови образовања одраслих у пандемијским условима, андрагошке интервенције у областима погођеним кризом као што су развој људских ресурса, каријерни развој и превазилажење стреса повезаног с послом. Представљени истраживачки налази су указали на позиционирање улоге учења и образовања одраслих у превенцији и превазилажењу негативних ефеката криза у бројним животним доменима.

Критеријум распоређивања текстова унутар зборника заснивао се на азбучном редоследу презимена аутора радова.

Рецензентима, проф. др Милки Ољачи, проф. др Ранку Булатовићу и проф. др Жељку Бралићу, захваљујемо што су својим конструктивним сугестијама допринели квалитету овог Зборника, а потом се врло похвално изразили о њему. Тешко је бити толико скроман

па не завршити овај предговор једним од рецензентских закључака: „Ово вишестрано дело је научни требник кога је штета не читати јер се не зна: да ли је више ауторски, или уреднички, или издавачки подухват. Срећан му пут у вазда надлежне и захтевне читаоце, жедне лекција од оних који знају!“ (РБ).

Проф. др Шефика Алибабић

Вукашин Гроздић*

ДИГИТАЛНА ПИСМЕНОСТ – ПОТЕНЦИЈАЛНИ ОДГОВОР НА ИЗАЗОВЕ КРИЗА

Апстракт: У овом раду је након дефинисања појмова дигитална писменост, дигитални грађанин и криза, фокус истраживања усмерен на сагледавање и објашњење места, улоге и значаја дигиталне писмености у времену ковид кризе, коришћењем квалитативног приступа, методом анализе документације, одлука и препорука Владе Србије, инструкција министарстава, као и информација и пријавних формулара са државних портала, у периоду од марта 2020. до маја 2021. године у Републици Србији. Истраживање је показало да је одговор државе на кризу претпоставио постојање довољног нивоа дигиталне писмености грађана за прелазак на онлајн окружење, као и да се посебно у сектору просвете правовремено и систематски радило на подизању нивоа писмености наставног кадра. Иако су претходна истраживања указала на потребу за унапређењем дигиталне писмености грађана, налазимо да су током ковид кризе изостале активности и мере масовне образовне активности.

Кључне речи: дигитална писменост, дигитални грађанин, ковид криза

Увод

Развој дигиталне технологије и брзина преношења информација, које се подвођењем под заједнички садржалац често називају *информатичка револуција*, додатно узрокују али и убрзавају дубоке друштвене промене, мењају устаљене вредности, навике, начин производње и потрошње итд. Оно што су у индустријском друштву представљали рад и капитал, у садашњем постиндустријском друштву постају *знање* и *информације*, као стратешки извори и покретачи

* МА Вукашин Гроздић, истраживач-сарадник у Институту за педагогију и андрагогију Филозофског факултета Универзитета у Београду, vukasin.grozdic@f.bg.ac.rs

развоја. Напретком технологије, промењен је и начин комуникације, па су тако преовлађујуће средство комуникације постали интернет и друштвени медији, док ово информатичко друштво прати нова политика, нова култура, ново право, али и старе и нове кризе. Могло би се констатовати да свет и време у коме живимо постоји као криза. У поређењу са периодом од пре само неколико деценија, не гледајући раније историјске периоде, увиђамо да смо ми у константној „ванредној ситуацији“, где се кризе само циклично смењују, све до актуелне „ковид кризе“.

Ако је информација у савременом свету постала толико значајна, онда је потребно знање и умеће да се она пронађе, процени, вреднује и употреби на одговарајући начин. Међутим, да би се користиле могућности дигиталне технологије, услов је да се њоме овлада, да се стекну знања, вештине и способности готово неопходне за свако радно место, као и за учешће у друштвеном животу уопште, које се једном речју називају „дигитална писменост“.

Инициран преваходно очигледном кризном ситуацијом – пандемијом заразне болести ковид-19, односно „ковид кризом“, не упадајући у наивни технолошки оптимизам, овај рад има за циљ да доведе у везу *дигиталну писменост* и *дигитално грађанство* са кризом као таквом, указујући на пређашња искуства и неке могућности како дигитална писменост може да ублажи изазове кризне ситуације, посебно у ситуацији императивног смањења физичког контакта.

Будући да актуелна ковид пандемија представља пример глобалне и свеобухватне друштвене кризе, разматрање наведеног проблема у овом раду ће се ограничити управо на ковид кризу у Србији и то на образовне активности, здравствене услуге и комуникацију државне управе са грађанима.

Нужно дефинисање појмова – уношење реда у неред: дигитална писменост, дигитални грађанин, криза

Будући да се служимо релативно новим и флуидним појмовима као што су *дигитална писменост*, *дигитално грађанство*, као и појам *криза* који поседује широку конотацију, у наставку ћемо ближе одредити наведене појмове како бисмо учинили предстојећу анализу јаснијом.

Сродни појмови *дигиталној писмености* су: „дигитална компетенција“, „технолошке вештине“, „вештине 21. века“, „информатичка писменост“ и други. Савремени аутори истичу да *дигитална*

писмености подразумева овладавање идејама, а не пуко „куцање по тастатури“, односно евалуацију информација, когнитивну анализу, као и синтезу и друштвено-емоционални аспект рада у дигиталном окружењу, наспрам наглашавања техничког знања и вештина (Gilster, 1997; Lankshear & Knobel, 2008). Критички промишљајући о концепту писмености, Ланхман (Lanhman, 1995, према Lankshear, & Knobel, 2008) заговара тезу да је појам писмености проширен од основне способности читања и писања, на способност за разумевање информација, без обзира на медијум и начин презентовања. Дигитално писменим, Ланхман сматра све оне који са лакоћом прелазе са једног медијума на други, прилагођавајући поруку публици како би је најбоље разумела. Нема дилеме да је за 21. век, осим читања и писања, неопходна, штавише кључна *дигитална писменост*.

Савремена истраживања дигиталне писмености (Kuzmanović, 2017, Law et al., 2018, Godhe, 2019) не праве разлику између *дигиталне писмености* и дигиталне компетенције као кључне способности, имајући у виду да је она потребна свима за живот и рад, а њено стицање предвиђено је кроз процес обавезног образовања. Кузмановић (n.d, стр. 8) дигиталну писменост одређује као „сет знања, вештина и ставова неопходних за критичко, безбедно и креативно коришћење дигиталне технологије; савремено значење термина „писменост“ далеко је сложеније у односу на традиционално схватање писмености као вештине читања, писања, рачунања; данас се писменост изједначава са појмом компетенција.“ Према томе, под дигиталном писменошћу подразумеваћемо знање, вештине, способности и ставове неопходне за снажање у дигиталном окружењу, како у професионалном, тако и у приватном и јавном животу.

Аустралијски социолог Марк Криндл (Mark McCrindle) доказује да животно доба, односно старост, значајно утичу на дигиталну писменост, на способност брзог учења, као и уопште пријемчивост за технологије. У том смислу разврстао је неколико генерација које се међусобно разликују: а) *генерација ствараца*, која укључује људе рођене пре 1925; б) *генерација традиционалаца*, рођена између 1925. и 1946. године; в) *генерација бејби-бумера* рођена између 1946. и 1964. године; г) *генерација X*, рођена између 1965. и 1979. године, која је дигитално прилагодљива; д) *Y генерација* или деца рођена у транзицији између 1980. и 1994. године; ђ) *генерација Z* или миленијумска деца рођена између 1995. и 2009. године и е) *генерација alfa*, деца рођена после 2010. године (McCrindle, 2014).

Не упуштајући се у утемељеност генерацијске теорије, неспорно је да постоје запажене разлике између генерација које посебно долазе

до изражаја последњих деценија 20. века. То се пре свега односи на другачије вредности, односно другачије погледе на политику, музику, моду, религију који се често (зло)употребљавају у маркетингу, продаји, политици и слично. Корелације између различитих генерација и дигиталне писмености су посебно изражене. Криндл (2014) истиче да животно доба у којем први пут користимо технологију одређује начин на који она постаје део нашег животног стила. Одрасле, који технологију користе на практичан, функционалан начин са циљем извршавања задатака које су раније извршавали применом старе технологије, аутор назива – дигитални трансактери (*digital transactors*), док генерацију Z (оне који су рођени између 1995. и 2009. године), која је користила технологију од најмлађег узраста, па се она неприметно интегрисала у готово сва подручја њиховог живота, назива – дигитални интегратори (*digital integrators*) (McCrinkle, 2014). Овакву поделу Криндл објашњава чињеницом да су они који су дигитално интегрисани, одрастали у свету у којем дневно има 5,1 милијарду претрага на Google претраживачу, 4 милијарде прегледа на You Tube-у, преко милијарду активних Facebook налога и преко милион апликација у iTunes App Store-у (McCrinkle, 2014).

Осим различитих вредности, животног стила, начина облачења и ангажовања у политичком и јавном животу, дигитална писменост, односно њен недостатак, узрокује и „ново сиромаштво“, јер велики број људи остају без посла зато што нису у стању да ухвате корак са развојем дигиталних технологија и да овладају неопходним дигиталним вештинама, макар у мери да само одговоре новим захтевима свог радног места. Марк Пренски (2001, према Кузмановић, 2017) додаје да генерације које су рођене након појаве дигиталне технологије и интернета, којима је матерњи језик „језик дигиталне технологије“ назива дигиталним урођеницима/домороцима (енгл. *digital natives*), док генерације рођене пре тога назива дигиталним имигрантима.

Појам *дигиталне писмености* је у непосредној вези са појмом *дигитални грађанин*. Под *грађанином* у општем смислу подразумева се човек који је укореењен у одређеној политичкој заједници и у оквиру које остварује своја права и дужности. Сама реч „грађанин“ има корене у античкој Грчкој, док данашње значење добија након Француске буржоаске револуције. Нове дигиталне технологије пред грађанина постављају и нове захтеве, односно изазове за оспособљавање ради њиховог коришћења. У том смислу се и појављује концепт *дигитални грађанин*.

Како је технолошки напредак повезао свет више него икад до сада и створио је потпуно нови – глобални виртуелни свет, коме могу да приступе само дигитално писмени грађани, односно *диги-*

дигитални грађани (Isman & Gungoren, 2014), а то значи да је „кроз развој широког спектра вештина, способан да се активно, позитивно и одговорно ангажује и у онлајн и у офлајн заједници, била она локална, национална или глобална“ (Riĉardson & Milovidov, 2020, стр. 11). То све више постаје императивни захтев и очекује се да сваки грађанин буде и дигитални грађанин.

Какве би то компетенције требало да има добар *дигитални грађанин*? Из више истраживања имамо одговоре на то питање. „Дигитално грађанство и ангажовање подразумевају читав низ различитих активности, од стварања, потрошње, размене с другима, играња и социјализације, до истраживања, комуницирања, учења и рада. Компетентни дигитални грађани су кадри да одговоре на нове и свакодневне изазове с којима се суочавају у домену учења, рада, могућности запошљавања, доколице, укључивања у друштво и партиципације у друштву, поштовања људских права и интеркултуралних разлика“ (Riĉardson & Milovidov, 2020, стр. 11). Концепт *дигиталног грађанства* подразумева утврђених 10 дигиталних домена, разврстаних у три целине: 1) *дигитални онлајн*, 2) *дигитални онлајн* и 3) *дигитални онлајн*. *Дигитални онлајн* састоји се од три дигитална домена: приступ и укључивање, учење и креативност, медијска и информациона писменост. *Дигитални онлајн* састоји се такође од три дигитална домена: етика и емпатија, здравље и добробит, е-присуство и комуникације. *Дигитални онлајн* састоји се од четири закључна дигитална домена: активно учествовање, права и одговорности, приватност и безбедност и потрошачка свест (Riĉardson & Milovidov, 2020, стр. 13–14).

До сада смо сагледали појмове дигиталне писмености и дигиталног грађанина, преостаје још да прикажемо мултидимензионални појам кризе. Много феномена се идентификује изразом „криза“, као на пример: економска криза, политичка криза, друштвена криза, криза у браку, криза идентитета, апстиненцијална криза, финансијска криза, безбедносна криза... Имају ли све ове „кризе“ заједнички садржалац, нешто јединствено под шта би се могле подвести? Када се говори о политичкој кризи, обично се мисли на кризу легитимности власти, ванредно стање, рат; под економском кризом се подразумева инфлација, „црно тржиште“, крах финансијског система и слично; под еколошком кризом се подводе природне непогоде, индустријске катастрофе, угроженост животне средине (Цветковић, 2015, стр. 196). И *криза* је појам који је веома тешко прецизно одредити, јер је временом добијао различите, понекад чак и супротстављене садржаје и значења, као на пример: *друштвено стање*, *друштвени процес*, *метафора постојања* (као човеково индивидуално или колективно сазревање) (Цветковић, 2015, стр. 196).

Сама реч криза је грчког порекла (κρίσις – krisis), која у корену има глагол „крино“, што значи изабрати, проценити, одлучити, односно бирати између јасно постављених алтернатива (Koselleck, 1987). Према термилошком значењу криза представља неки пресудни тренутак или ситуацију, односно својеврсну прекретницу. Може се односити на специфичну ситуацију у друштву, политичком, правном или економском систему, затим у групи или у личном животу (Ivanović, 2014). Дакле, „кризом се увек именују стање или моменат одређеног поремећаја у перспективи, који значи губитак извесности, односно несигурност у одлукама и очекивањима“ (Цветковић, 2015, 191). Обележја кризе су: неизбежност, неочекиваност, целовитост, новина, непредвидљивост и обично негативна ишчекивања и дешавања.

Пишући о савременом друштву као друштву ризика, Владимир Цветковић тврди да ризик представља саставни део модерног доба, „као савременог живота у сталној, системској кризи; кризног живота са повременим или само потенцијалним ванредним ситуацијама, катастрофама итд. Ризик је иманентан кризи, дакле модерни феномен и представља њен унутрашњи потенцијал: усуд и шансу – фаталност неизбежности, али и чар наде, очекивање да се из свеколике/свудаприсутне кризе ипак може изаћи“ (Цветковић, 2015, стр. 196). Позивајући се на Урлиха Бека и друге савремене социологе који говоре о савремености као „друштву ризика“ – новој (вишој, али вероватно не и коначној) „фази модерности“, наведени аутор констатује да уколико криза представља „пресудан тренутак“ или „прекретницу“ ка побољшању или погоршању, „ризик је њено друго лице и име: опасност, прецизније ’излагање опасности’, свест да се може успети али и пропасти. Два могућа исхода излагања опасности: успех или пропаст, саставни су део кризе која, пак, не може нестати. Она траје, увек у новим облицима и исходима, који нужно провоцирају, односно воде у ризик неизвесне акције. Другог излаза готово да и нема: алтернатива је резигнација (неделовање) које неминовно, пре или касније, води у сигурну пропаст“ (Цветковић, 2015, стр. 196).

Истраживања друштвених криза и дигиталне писмености

Изазови ковид кризе погодили су сва друштва, па је тако у порасту број истраживања на тему корелација између кризе и одговора образовног система, дигиталне писмености, дигиталног грађанина, улоге медија и положаја маргинализованих група. У раду под називом

вом „Дигитално грађанство и дигитална писменост у условима друштвене кризе“, ауторке Миленкова и Лендова (Milenkova & Lendzhova, 2021) су представиле опсежно истраживање на репрезентативном узорку, реализовано у Бугарској, о доминантном значају дигиталних медија, трансформацији дигиталне писмености као предуслову за социјално укључивање и показатељ професионалне компетенције и социјалних вештина. Конкретно у истраживању су се бавиле питањима: У којој мери дигитални медији постају елемент живота људи? Како људи оцењују дигитализацију и дигиталне вештине? Да ли се дигитални медији перципирају као поуздан извор информација у вези са ковидом? Како се образовне институције сналазе у закључаном окружењу и на мрежи?

Резултати истраживања су показали да је током пандемије ковид-19 систем бугарског образовања функционисао дигитално, с тим да за разлику од универзитета, где је дигитализација образовања била релативно успешна, у средњој школи то није био случај. Оцениле су да је дигитална трансформација у образовању наметнула промене на технолошком плану у целокупном образовном окружењу, структури и организацији наставе и уопште трансформисала природу самог учења. Као опште место фигурира идеја да мобилно учење захтева технолошку подршку, доступност интернета велике брзине и савладавање правила за рад са платформама у дигиталном окружењу. Важан закључак је да су се постепено сви учесници у образовном процесу прилагодили учењу на мрежи и његовим захтевима, али генерално остала је жеља код свих да се то допуни наставом лицем у лице, која пружа могућност физичког контакта и интеракције.

Будући да је једна од главних одлика дигиталног грађанства способност долажења до поузданих информација, током пандемије је у дигиталним медијима дошло до експанзије информација о пореклу болести, њеном лечењу, ширењу, броју заражених, али је у томе било и много лажних вести. Укупно 80% испитаника је изјавило да немају довољне вештине да препознају лажне информације, а да су истовремено дигитални медији и друштвене мреже главни извор информација. Дискрепанција између потребних и постојећих знања, људима је отежавало сналажење и стварало неизвесност у вези са тим шта се стварно догађа. Међу испитаницима преовлађује мишљење да друштвене мреже не могу надокнадити физичку изолацију (Milenkova, V. Lendzhova, 2021).

Према истраживању везе између дигиталне инклузије, социјалне правде и значаја библиотекарске професије, реализованом у Канади, показало се да је друштвена искљученост већ угрожених категорија становништва додатно појачана услед ослањања државе

на коришћење дигиталне технологије у времену ковид кризе (Falk, 2021). Да ће угрожене заједнице бити радикално одсечене од широко распрострањених комуникационих мрежа и социјално-економске инклузије, упозоравали су многи стручњаци и пре пандемије. Та баријера између оних који имају дигитална средства и интернет, с једне стране, и осталих, с друге, обично се назива „дигитална подела“.

Јавне библиотеке у Канади, опслужујући економски најосетљивије популације у урбаним центрима и бавећи се питањем дигиталне писмености, развиле су програм ТехноМентори. Овај програм нуди виртуелну подршку, путем индивидуалних састанака са волонтером у библиотекама, онима којима је потребна помоћ у коришћењу комуникационих платформи, попут Zoom-а, затим у раду у новом софтверу или на новом уређају, као и приступу библиотечким е-књигама. Осим овог, функционисао је и програм „Позајми рачунар“, тако што је угроженим грађанима позајмљиван лаптоп на период до осам недеља, укључујући и основну информатичку подршку. Поједине универзитетске библиотеке су студентима без одговарајућег простора или технологије уступале своју опрему и простор (Falk, 2021).

У Норвешкој је крајем априла 2020. године спроведено истраживање са наставницима о настави на даљину током ковид кризе, како је то утицало на наставу и учење и о њиховим искуствима (Fjørtoft, 2020). Резултати истраживања су показали да су наставници генерално савладали дигиталну транзицију и стекли више поверења у дигиталне алате, које ће убудуће интегрисати у своју редовну наставу. Неки наставници су истовремено изразили потребу за одмором од дигиталног начина рада и радост због поновног физичког сусрета са ученицима, односно студентима.

Наставници су користили разне дигиталне алате, а већина је рекла да су свакодневно држали часове уживо путем видео комуникације. Истовремено, неки су тврдили да коришћење дигиталних алата у настави захтева више припрема и боље управљање наставним процесом, него без таквих алата. Наставници тврде да су се ученици током образовања на даљину углавном понашали уобичајено, односно као током редовне наставе. Међутим, неки наставници су истакли приметан напредак међу ученицима, који се обично нису толико истицали у ученицима. На питање које су мере за подизање компетенција биле најкорисније за њихову дигиталну праксу током ковид кризе, већина наставника је истакла сопствене „покушаје и грешке“, али велики број њих је изјавио да су веома корисна била и упутства колеге или ИТ стручњака у њиховој школи. Мали број наставника се изјаснио да је похађао формалне ИТ курсеве, који су им

значајно помогли. Дакле, наведено истраживање је потврдило да су наставници у Норвешкој савладали прелазак на дигиталну наставу у време ковид кризе без већих потешкоћа и да би њихова искуства могла да допринесу размишљањима о учионици у 21. веку.

Да ли и како дигитална писменост помаже у кризи?

Циљ овог истраживања био је да сагледамо и објаснимо место и улогу дигиталне писмености у времену ковид кризе. Користећи се квалитативним приступом, односно методом анализе документације, анализирани су извори из владиних одлука, инструкције и препоруке министарстава, као и портали који су успостављени за комуникацију са грађанима и запосленима у јавној служби. Анализа документације је систематски поступак за преглед или процену докумената, па као и друге аналитичке методе у квалитативним истраживањима, захтева да се подаци испитају и протумаче како би се дошло до значења и разумевања (Bowen, 2009). Документи који се могу користити за анализу у оквиру ове методе имају различите облике: државна документа, књиге и брошуре, новине, саопштења за јавност и различите јавне евиденције (Bowen, 2009).

Анализирани су документи у периоду од проглашења ванредног стања у марту 2020. године до краја маја 2021. године, на територији Републике Србије. Посебна истраживачка питања односила су се на то како је образовни систем, здравствени систем и систем државне управе поступао и предвидео организацију рада и комуникацију са корисницима. За одговоре на ова питања користили смо се концептом дигиталног грађанина. Затим, тражили смо одговоре на питања који елементи дигиталне писмености су највише дошли до изражаја током ове кризе. На крају, у којој мери се рачунало на дигиталну оспособљеност свих актера, као и да ли је планирана, спроведена и евалуирана образовна активност развоја дигиталне писмености.

Први случајеви ковид позитивних особа пријављени су у Кини крајем 2019. године, када Светска здравствена организација покреће низ мера, између осталог и проглашење пандемије – појава нове заразне болести која покрива већи део света и изазива тешке последице по људе. На европско тло вирус долази у фебруару 2020. године, док је први случај особе позитивне на коронавирус у Србији забележен у марту исте године. Сагледавајући поступке других земаља и свесни опасности које вирус може нанети здравственом систему,

након чега и свим осталим деловима друштва, надлежни органи Републике Србије 15. марта проглашавају ванредно стање на читавој територији (Службени гласник, 2020).

Ванредно стање ствара нову „нормалност“ којој би сви требало да се прилагоде. Како је детаљним инструкцијама Владе Србије прописан изузетно рестриктиван начин кретања и рада, ово је поставило захтеве пред све области организације друштвеног живота да се прилагоде новонасталим околностима. Будући да је главни императив био смањити контакт између људи, то је покренуло низ мера и активности ка успостављању бесконтактних, најчешће дигиталних услуга и облика функционисања. Иако се овај прелазак може сагледати на примерима набавке намирница, доставе хране, подизању плата и пензија, плаћању, провођењу слободног времена и друго, у овом раду ћемо се фокусирати на организацију образовних активности, здравствених услуга и комуникацију државне управе са грађанима.

Први општи одговор државе био је подизање веб-платформе „Дигитална солидарност“ (digitalnasolidarnost.gov.rs). Сврха платформе била је да на једном месту обједини и понуди на коришћење све бесплатне платформе за учење на даљину и рад од куће, затим приступ бесплатним аудио и е-књигама, курсевима, филмовима и музици током трајања ковид кризе. На овом месту нашле су се највеће компаније, које су у првим недељама кризе све своје садржаје и програме учиниле бесплатним како би највећем броју људи омогућили рад од куће. На платформи су били постављени и културни садржаји, истакнути позоришни комади, као и виртуалне посете музејима. Овде налазимо да је држава била свесна да је рад и живот у дигиталном окружењу новина за многе, па је тако направљена, слободно речено, јавна библиотека апликација и алата који ће омогућити наставак обављања редовних активности.

Већ првог дана након проглашења ванредног стања, образовни систем се нашао пред великим изазовима. За преко 250.000 студената и универзитетских наставника, као и близу 900.000 ученика и наставника основних и средњих школа, настава је обустављена на начин на који је до тада планирана и реализована. Није се могло знати колико ће ванредно стање потрајати и зато је било неопходно брзо изаћи са одрживим моделом извођења наставе у измењеним околностима. Стратешки одговор креатора и реализатора образовне политике, виђен је у преласку доуниверзитетског образовања на онлајн наставу путем ТВ канала и путем веб-платформе „Моја школа“ (mojaskola.rtsplaneta.rs). Организација наставе на универзитету остала је у надлежности високошколских установа, па је начин реализације зависио од одлука наставно-научних већа и сената.

Овакав начин организације наставе захтевао је од ученика, односно њихових родитеља, одређени степен дигиталне писмености који би гарантовао приступ веб-порталу и продукцију садржаја. У почетку су садржаји са платформе били заједнички за све ученике у земљи, али врло брзо је и од наставника тражено да наставу и рад са ученицима у својим одељењима организују у онлајн окружењу. Стручну подршку наставницима за овладавање пре свега комуникационим и колаборационим алатима као што су „Zoom“, „Teams“ и „Moodle“, пружао је Завод за унапређење образовања и васпитања. Према Извештају о подршци наставницима образовању на даљину (ЗУОВ, 2021), од првог дана проглашења ванредног стања наставницима су били доступни неопходни електронски материјали, видео садржаји и алати за извођење онлајн наставе (zuov.gov.rs/alati/). Само у првих месец дана, од 15. марта до 15. априла, било је 109.658 јединствених посета и 309.983 отворених страница, као што се може видети на слици испод:

Слика 1 Јединствене посете и број прегледаних страница

Програм обуке *Дигитална учионица/дигитално комбинован наставник*, трансформисан је у обуку на даљину и током 2020. године похађало га је чак 18.905 наставника и стручних сарадника, а закључно са петим месецом (мај) у 2021. години, обуку похађа 24.472 наставника и стручних сарадника основних и средњих школа. Као посебан вид подршке, формиран је тим од 15 дигиталних ментора (наставника и педагошких сарадника, спољних сарадника Завода), који пружају константну подршку наставницима по свим питањима везаним за дигиталне алате и методологију учења на даљину. Евалуација образовне подршке и материјала који су пружени наставницима за њихов рад током кризе, још није спроведена. У току је истраживање о искуствима наставника и стручних сарадника у вези са учењем на даљину на основу модификованог упитника

„SchoolEducationGateway“, након чега ће бити познато какав је био квалитет пружене подршке, али и задовољство наставника.

Иако су дигитална знања и вештине одраније препозната као неопходна наставницима и дигитална оспособљеност виђена као интегрални део наставничке компетенције, током ове кризе дигиталне компетенције су стављене у функцију, тако да је без њих било немогуће функционисати. Налазимо да без дигиталне писмености наставника и ученика, не би било могуће пружити адекватан одговор на изазов кризе, док код оних који су имали развијен виши степен дигиталне писмености, овакав начин рада није имао последице на квалитет наставе, а у неким сегментима га је и унапредио.

Здравствени систем био је сасвим јасно под највећим притиском током ове кризе. Због тога је било важно да се на сваки могући начин растерети, а уједно и да се прати како се епидемија развија и на основу тога реагује. Од кључне важности је било располагати тачним и правовременим подацима, што је од здравствених радника захтевало да користе нове апликације и системе извештавања. Од степена њихове дигиталне писмености зависи и успешност одговора на кризу. Како се не би стварали редови грађана код којих постоји назнака присуства вируса на тестирање, државна управа је одговорила успостављањем портала за заказивање термина за тестирање. Претпоставка државне управе је да своје услуге за грађане може организовати као електронске услуге, што значи да се поставља захтев и очекивање дигитално писмених грађана, односно дигиталних грађана. Други важан моменат у којем је државна управа успоставила електронску услугу и обратила се дигиталном грађанину, било је у моменту отпочињања процеса масовне вакцинације. Подигнут је портал за исказивање интересовања за вакцинацију против ковида-19 (imunizacija.euprava.gov.rs/), што је свим дигитално писменим грађанима омогућило да се пријаве за вакцинацију, одаберу општину где желе да се вакцинишу, као и жељени тип вакцине. Ослањајући се на дигиталне грађане, државна управа је цео процес вакцинације организовала поуздајући се у пријаве добијене на овај начин, што је умногоме учинило предвидивим ланац дистрибуције вакцина, лица која се вакцинишу, а самим тим и минимализовало растур.

Закључак

Ковид криза је као свеобухватна криза ставила пред изазов све области друштвеног живота и рада, у смислу да се већина активности обустави или да се организују бесконтактно. У експанзији диги-

талних технологија, дигитална писменост представља претпоставку за лични и професионални развој. Њена развијеност један је од услова друштвеног повезивања, партиципације у друштвеном животу и показатељ професионалне компетентности. Ковид криза је наметнула нужност за поседовањем дигиталне писмености, што се у редовним околностима вероватно не би дешавало том брзином. Обавеза је свих актера школе, медија, академске заједнице, цивилног сектора и Владе да унапређују дигиталну писменост грађана, односно да раде на остварењу дигиталног грађанства. У време глобалних социјалних криза и конфронтација, налик на ковид кризу, показало се да је дигитална писменост од пресудног значаја за одрживи развој, нормалан ток друштвених догађања и функционисање заједнице.

На основу спроведеног истраживања, закључујемо да је одговор државе на ковид кризу био прелазак на онлајн живот и рад. Преласком на бесконтактно дигитално окружење изводимо закључак да је држава рачунала да постоји критичан ниво дигиталне писмености у друштву који ће гарантовати функционисање. Такође, налазимо да је уложен напор да се апликације и алати за сналажење у онлајн окружењу учине доступним. Посебно је ово видљиво у систему образовања, као и у домену комуникације државне управе са грађанима. Учињени су значајни напори да се наставници у основном и средњем образовању оспособе за коришћење комуникацијских и колаборативних платформи, што указује да се управо овај елемент дигиталне писмености издвојио као најпотребнији. Њихово оспособљавање било је правовремено и системско, док ће ефекти бити познати након спроведене евалуације која је у току, што ће бити веома корисно имајући у виду да су искуства и даље свежа и да живот у онлајн окружењу и даље траје. Посебно велику опасност представљају лажне вести чија велика продукција и некритичко конзумирање озбиљно нарушавају безбедност у кризном времену. Нисмо пронашли да је на овај изазов пружен адекватан одговор, иако су друга истраживања потврдила да већина грађана процењује да нема довољно вештина да препозна лажне вести (Milenkova, V. Lendzhova, 2021).

Видимо да је изостала масовна, организована, образовна активност грађана како би се подигао ниво дигиталне писмености. Ово можемо тумачити и кроз немогућност физичког контакта услед противепидемиолошких мера, што је била системска препрека за организацију различитих образовних облика подизања нивоа дигиталне писмености. Систем је дошао у својеврсну квадратуру круга, где је могао да образовне активности организује једино онлајн за лица која немају компетенцију да приступе онлајн садржајима.

Литература

- Bowen, G. A. (2009), „Document Analysis as a Qualitative Research Method“, *Qualitative Research Journal*, Vol. 9 No. 2, pp. 27–40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- Falk, M. (2021). Challenges and LIS responses to digital literacy in crisis. [Special Issue]. *Pathfinder: A Canadian Journal for Information Science Students and Early Career Professionals*, 2(1), 27–33. <https://doi/10.29173/pathfinder41>
- Fjørtoft, S. O. (2020). *Teaching in the Time of Corona Crisis: A Study of Norwegian Teachers' Transition into Digital Teaching*. 10th International Conference the Future of Education – Virtual Edition.
- Gilster, P. (1997). *Digital Literacy*; Wiley Computer Publishing. New York, NY, USA.
- Godhe, A. L. (2019). Digital literacies or digital competence: Conceptualizations in Nordic curricula. *Media and Communication*, 7(2), 25–35.
- Isman, A., & Canan Gungoren, O. (2014). Digital citizenship. *Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET*, 13(1), 73–77.
- Ivanović, V. (2014). Pojam krize: konceptualni i metodološki aspekti. *Međunarodne studije*, 14(2), 9–29. <https://hrcak.srce.hr/file/211341>
- Knobel, M., & Lankshear, C. (2006). Digital literacy and digital literacies: Policy, pedagogy and research considerations for education. *Nordic Journal of digital literacy*, 1(01), 12–24.
- Koselleck, R. (1987). Neka pitanja za istoriju pojma „kriza“. U Mihalski, K. (ed.). *O krizi*. Novog Sad: Knjževna zajednica Novog Sada.
- Kuzmanović, D. (2017). *Empirijska provera konstrukta digitalne pismenosti i analiza prediktora postignuća* (Doktorska disertacija). Beograd: Univerzitet u Beogradu-Filozofski fakultet.
- Lankshear, C., & Knobel, M. (2008). *Digital literacies: Concepts, policies and practices*. New York: Peter Lang.
- Law, N., Woo, D., de la Torre, J., & Wong, G. (2018). A global framework of reference on digital literacy skills for indicator 4.4. 2. *UNESCO Institute for Statistics (UIS/2018/ICT/IP/51)*.
- McCrinkle, M. (2014). *The ABC of XYZ: Understanding the Global Generations* Kindle Edition. *McCrinkle Research Pty Ltd.: Sydney NSW, Australia*. https://www.academia.edu/35646276/The_ABC_of_XYZ_Mark_McCrinkle_PDF_pdf
- Milenkova, V., & Lendzhova, V. (2021). Digital Citizenship and Digital Literacy in the Conditions of Social Crisis. *Computers*, 10(4), 40. <https://doi.org/10.3390/computers10040040>
- Ričardson, Dž. & Milovidov, E. (2020). *Obrazovanje za digitalno građanstvo – priručnik*. Savet Evrope: Strazbur. <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2020/12/3-Savet-Evrope-Priru%C4%8Dnik-Obrazovanje-za-digitalno-gradjanstvo.pdf>

- Бек, У. (2001). *Ризично друштво: У сусрет новој модерни*. „Филип Вишњић“: Београд.
- ЗУОВ. (2021). *Извештај о њодрици наставницима образовању на даљину*. Необјављен интерни извештај.
- Кузмановић, Д. (n.d.). *Речник за дигитално доба*. <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2020/03/Recnik-za-digitalno-doba.pdf>
- Цветковић, Н. Б. (2015). *Социологија; Основни проблеми, појмови, пристоји*. Београд: Универзитет у Београду – Факултет безбедности.

Grozdić Vukašin*

DIGITAL LITERACY – A POSSIBLE RESPONSE TO CRISIS CHALLENGES

Abstract: In this paper, after defining the terms digital literacy, digital citizen and crisis, the focus of research is on understanding and explaining the position, role and importance of digital literacy in times of crisis, using a qualitative approach, method of document analysis of decisions and recommendations of the Serbian Government, ministries instructions, as well as information and application forms from state portals, in the period from March 2020 to May 2021 in the Republic of Serbia. The research showed that the state's response to the crisis presupposed the existence of a sufficient level of digital literacy of citizens to switch to the online environment, as well as that in the education sector, timely and systematic work was done to raise the literacy level of teachers. Although previous research has indicated the need to improve the digital literacy of citizens, we found that during the Covid crisis there were no activities and measures of mass educational activity for digital literacy improvement.

Key words: digital literacy, digital citizen, crisis, covid crisis.

* MA Vukašin Grozdić, Research Assistant at the Institute of Pedagogy and Andragogy, Faculty of Philosophy, University of Belgrade, vukasin.grozdic@f.bg.ac.rs

CIP – Каталогизација у публикацији –
Народна библиотека Србије, Београд

37.013.83(082)

374.71(082)

316.648-053.8(082)

615.851.4(082)

37.091.3::004(082)

ЖИВОТ у кризним временима – андрагошки погледи :
зборник радова / Шефика Алибабић (уредница). – Београд :
Филозофски факултет Универзитета, 2021 (Београд : Службени
гласник). – 217 стр. : илустр. ; 24 cm

Тираж 200. – Стр. 7–8: Предговор / Шефика Алибабић. – Напомене
и библиографске референце уз текст. – Библиографија уз сваки рад.

ISBN 978-86-6427-169-1

- а) образовање одраслих – Зборници
- б) образовне потребе – Андрагошки аспект – Зборници
- в) здравствено васпитање – Зборници
- г) информациона писменост – Зборници

COBISS.SR-ID 46103561

Привлачан наслов овог Зборника уноси очекивања, обухвата научним истраживањем необухватна виђења андрагошких аспеката злокобног несвитања „милости“ једне заразе. Ово вишестрано дело је научни требник кога је штета не читати јер се не зна да ли је више ауторски, или уреднички, или издавачки подухват! Срећан му пут у вазда надлежне и захтевне читаоце, жедне лекција од оних који знају!

Из рецензије др Ранка Булатовића

У предложеним радовима налазимо научно засноване одговоре на теоријске и искуствене изазове учења и образовања одраслих у различитим врстама кризе, а посебно у актуелној пандемијској кризи. Поред снажних импликација које могу имати на теорију и праксу учења и образовања одраслих, предложени текстови могу истраживачки бити веома инспиративни те тако скренути пажњу будућих истраживача на сагледавање андрагошких феномена у различитим кризним контекстима који ће се, нажалост, перманентно јављати, данас и сутра.

Из рецензије др Милке Ољаче

Истраживачки приступи коришћени у предложеним текстовима су оригинални, а анализа истраживачких налаза изузетно квалитетна. Текстови су добро организационо структурирани свим неопходним елементима, писани јасним стилем и језиком. Стога топло препоручујем објављивање тематског зборника под називом „Живот у кризним временима – андрагошки погледи“, врло актуелне проблематике, научно и стручно вредних истраживачких налаза.

Из рецензије др Жељка Бралића

